

Bakonyi István

Fordulat Takács Imre pályáján: A csillagok árulása

Az első két verseskötet után – talán némi meglepetésre – regénnyel jelentkezett Takács Imre. A meglepetés persze viszonylagos, hiszen egyáltalán nem szokatlan az ilyen műfajváltás a magyar irodalomban. Gondoljunk csak a Takács Imrere és nemzedékére oly nagy hatással bíró Illyés Gyulára vagy Németh Lászlóra, akik gyakorlatilag mindegyik műnemben alkottak. Ehhez képest a Takács-életmű viszonylag egynemű, hiszen A csillagok árulásán kívül más nagyepikai műve nem született, s inkább a tárca és egyéb publicisztikai műfajok felé mozdult el pályája későbbi szakaszaiban.

Az 1960-ban megjelent A csillagok árulása azonban mindenképpen jelentős állomás az írói pályán. Így, közel fél évszázaddal megjelenése után meg különösképpen sokra értékelhetjük! Egyébként nemcsak most van ez így, hiszen gyorsan fölfigyelt rá a kritika is, méltatták többen epikai minőségeit, a szerző váratlan berobbanását a regényirodalomba. (Itt megjegyezhetjük, hogy a nagylélegzetű elbeszélő művek a kortársakat is megihlették, gondoljunk csak Juhász Ferenc korábbi eposzaira, elbeszélő költeményeire.)

A meglepetést jelzi, amit Tüskés Tibor ír arról, hogy az általa szerkesztett pécsi folyóirat, a Jelenkor nem közölte a regény egy részletét, mégpedig azért nem, mert „a részlet nem keltette föl az egész mű értékének igényét.” S a recenzióban hozzáteszi, hogy az egész mű így, együtt meggyőző. Például azért, mert „...sajátos, önvallomásos könyv, és sok olyan vonás jellemzi, amely már az író verseiben is föllelhető volt: a társadalmi problémák iránti érzékenység, a magyar nép és a táj szeretete, a falusi népi élmények megszólalása, a realista élet-szemlélet s a valóságot átlelkésítő költőiség.” Ezek a méltató szavak valóban rávilágítanak mind a korai líra, mind e regény sajátosságaira, s rendkívül tömören megmutatják a benne rejlő értékeket. Vagy idézzük a pályatárs Csoóri Sándort, aki szerint ez a regény „...nemcsak társadalom-rajz, nemcsak egy szerelem fájdalmas elmúlása, de a szépség és tisztaság földrajz-könyve: íme így is lehetne szeretni.”

A csillagok árulása mögött szintén ott van az az önéletrajzi háttér, ami táplálja a költő Takács Imrét is. Ezúttal a harmincas évek Magyarországának sajátos szeletét ismerhetjük meg általa, közelebbről 1938-at, egy Vas megyei falu életén keresztül. Persze nem a szociografikus megjelenítés az elsődleges, bár kétségtelenül vannak a műnek ilyen információi is. Ám az emberi sors ábrázolása, a lélek mélyén meghúzódó folyamatok fölmutatása ennél is fontosabb. Mindezt egy szerelem sokat ígérő kibomlásának, majd fájdalmas elmúlásának föloldásával teszi meg az író, persze úgy, hogy rendkívül fontos az a miliő, amely körülveszi a történet hőseit, és nyilvánvalóan befolyásolja is sorukat.

Már az első hangütés sokat mond és ígér, feszültséget és epikai hitelességet sugall. „– Mi kell még? – mondta böszülten apám, lecsapva a cseréppipát a vessző közé, s fölugrott oly dühösen, hogy szegény anyám elájult, és a földre zuhant.” Egy hagyományos paraszti család élete tárul föl, a maga nyers valóságában, az apa és a gyermeket váró anya rideg viszonyával a középpontban. Már ekkor érződik, hogy a hagyományos paraszti értékrend Takács számára a hagyományos próza technikájának fölhasználásával képzelhető el, és ebbe a móríci tradíció éppen úgy beletartozik, mint a szerzőnk számára oly fontos népi írók művészi világa. (Veres Péter, Szabó Pál és mások.)

Egy másik pályatárs, Fodor András pedig éppen a fent már érintett szociografiai pontosságot hangsúlyozza, és hozzáteszi: „A hűséges leírást itt mindig fölszárnyaltatja a líra, az elbeszélés gazdag-kedélyű áradása sehol meg nem török. ...

Valóságnak és költészetnek szerencsés epikai sodrát sikerült elfognia.” S ezt már az első oldalakon megfigyelhetjük. Később hasonló szinten folytatódik a történet, a főhőssel, Öblös Sanyival a középpontban. (Természetes, hogy az ő alakjában ráismerhetünk számos önéletrajzi vonásra, hiszen az élményvilág nyilván az író gyermek- és ifjúkorából jön át a mű világába, s ily módon is kapcsolódik a lírához, hiszen ott meg egy belső önéletrajznak lehetünk a tanúi.) Lépésről lépésre rajzolja

meg Takács Imre a fiú személyiségének alakulását, helyét a családban és a világban. Nagyszerű annak a milliónek a bemutatása, amely körülveszi őt, amelyben jönnek a fiatal lányok az uradalomba dolgozni. Alakulnak az emberi kapcsolatok, a fiatal fiúk és lányok közötti viszonyok. Sanyit korán megérinti a sze-relem, de a Mancihoz fűződő kapcsolat igencsak tünékeny. Ám a summásgazda keze alatt dolgozók közül a fekete hajú lány, Ági már komolyabb szerepet játszik életében. Írónk igen finom érzéssel rajzolja meg a tiszta emberi kapcsolatok kialakulását, remek jelenetek segítségével mutatja meg a lényegét. Nem részletez terjengősen, a tömörítés is az erényei közé tartozik.

A regény nyelvezete, stílusa is kiforrott alkotót mutat. Gördülékenyen szövi a cselekményt, s közben tájszavakkal, egyéni nyelvi leleményekkel tarkítja a mű világát. Ezekre az értékekre is korán fölfigyelt már a kritika, s persze összevetést is tett a költő Takáccsal. Kovács Sándor Iván (aki később főszerkesztő volt a Kortársban, ahol Takács Imre is dolgozott) például így ír: „Ez a kitűnő regény ... éppen azon a ponton tartalmazza a figyelemre méltó újat, ahol Takács Imre költészetének gyengéi kivillannak.” Ő úgy látja, hogy itt a költői darabosság prózává oldódik. Az is igaz, hogy lírai elemekkel bőségesen megtűzdelt regény A csillagok árulása, bár ebben sincs semmi rendkívüli, nemcsak a szerző személye, de a huszadik századi prózai törekvések ismeretében sem. Tudjuk, hogy számos epikai műben megfigyelhetők ilyen vonások, s a műfaji határok soha nem tapasztalt mértékben oldódtak föl ezekben az évtizedekben. Bizonyára ekkor már Takács Imre is ismerte ezeket az újító törekvéseket, de az is igaz, hogy alapjaiban mindez nem változtatta meg a hagyományhoz inkább kötődő prózáirói eszköztárát.

Lázár István szerint ez a kamaszkor regénye. Nem vitathatjuk, hogy így van, de tágabban is értelmezhetjük Öblös Sanyi történetét. Van benne ugyanis sok olyan vonás, amely a kamaszkorra, de más életszakaszokra is jellemző, hiszen az íróban kétségtelenül megvan az általánosítás igénye, a „nagyobb levegővétel” lehetősége. S hasonlóképpen fontos az is, ahogy az akkori élet kiemelkedő eseményeiről, az ünnepekről (például a húsvét körüli szokásokról, történésekről), a paraszti munka évszakokhoz kötődő rendjéről, s az embernek mindezekhez fűződő viszonyáról ír. Az ünnep akkori-

ban (s a regény világában) kivételesebb életpillanat volt, mint manapság, sokkal inkább beáramlott az ember belső világába. Mindezt igen jól érzékelteti Takács Imre. Egy jellemző részlet ezzel kapcsolatban: „A frissre meszelt házak, a néptelen, tisztára söpört udvarok, a fellocsolt utca, az ég és a levelesedő fák hamvas, tavaszi tisztasága, az ünneplőbe öltözött falu népe – mind ünnepelt abban a gyönyörű alkonyatban. A verebek meglepődötten láthatták, hogy az az ember, aki más napon ilyen idő tájban az ökreivel vagy a teheneivel ballag haza a mezőről rongyosan, törődötten, most ünneplő ruhában sétál, egy sorban a haragosaival, és énekel, olyan megbűvölten, hogy majdnem nevetni lehetne rajta, de majdnem könnyezni is.” Remekül, nagyszerű prózastílusban megformált sorok, pontosan érzékeltetik azt, amit az író meg akart jeleníteni. Rendkívül szemléletesen írja le a környezetet, az abban ünneplő embert, az egész létpillanatot. Érzékeljük azt is, hogy az egyén számára milyen fölemelő ez a helyzet, hogy az ünnep milyen jelentőséggel bír a hétköznapiak közben. Öblös Sanyi ugyan nem tud azonosulni minden ünnep minden mozzanatával, ám ugyanakkor nem csinál például viccet a szentelésből, úgy, „mint többen is”. A kamaszkor tisztasága lengi át ezt a világot, annak összes szorongásával és beteljesedésével. Így valósulhat meg az, amit Tüskés Tibor ezekkel a szavakkal fogalmaz meg: „A vallomásos meleg népszerűtetet, a paraszti élet és a munka tüzetes ismerete sok tekintetben a múlt magyar paraszti életének íróival rokonítja Takács Imrét.” Nyerges András meg így méltatja az író erényeit: „A vázat kitöltő anyag az igazi értéke, az, ahogy a napok áramlását, a – mondhatni – vegetatív valóság képét megrajzolja... Íze, valósága van annak, amihez nyúl, néha egyetlen szóra van csak szüksége ahhoz, hogy mindent, ami hőse számára otthonos, számunkra is ismerőssé, bizalmassá tegye.”

Persze – ha kissé el is kanyarodtunk most tőle – nem vitás, hogy a történet fókuszában Ági és Sanyi kapcsolata áll. Az a kapcsolat, ami ideálisan illik bele a mű miliójébe, s aminek kifejlését ezek a körülmények alapvetően befolyásolják. Mindeközben azonban az egyén meg tudja őrizni szuverenitását, s a szintiszta érzelmek uralják cselekedeteit. Mindenféle számítás, ügyeskedés nélkül. S miközben a tavaszi ég tisztaságáról olvashatunk, itt egy másik, „árulkodó” mondat is: „S milyen jó volt,

hogy Ági is tiszta volt, még az én csókomtól is.” Az meg a stílus, a nyelv tisztaságát jelzi, hogy többször is találkozunk olyan szerzői megjegyzésekkel, hogy most éppen olyan szót kéne leírni, ami nem kívánatos éppen ennek a tisztaságnak a jegyében. Tegyük hozzá, hogy Takács Imre költői-írói pályája is előtte van még sok pokoljárásnak, az ekkori tisztaságot beárnyékoló mozzanatoknak. Így tudja fölmutatni a romlatlanságot ennek a szerelemi kapcsolatnak a segítségével. S ehhez járul az a mesélő kedv, az a történetészövés, ami epikai értelemben ugyancsak a regényíró erényei közé tartozik. A lírai elemek kétségtelen léte mellett éppen az a meggyőző, hogy ez az eredetileg és első sorban költői alkatú szerző milyen kiválóan bánik az elbeszéléssel, s vele együtt a jellemábrázolással. A legjobb értelemben vett mesterségbeli felvértezéssel! A formakezelésben nyilvánvalóan hatottak rá azok az elődei és kortársai, akiknek hasonló az élményanyaga és írói szándéka. Éppen ezért érezzük most, több évtized távolából túlzónak E. Fehér Pál hajdani kritikáját: „Takácsnak még meg kell tanulnia a szerkesztés fejlettebb arányait, bele kell szoknia a regénynek a versnél jóval objektívabb légkörébe.” Az sem világos, hogy miért a költői életmű része ez a regény a bíráló szerint... Hiszen a líraiság jelenléte egyben nem ezt jelenti, hanem azt, hogy a szónak nem a főnévi, hanem a melléknévi jelentése az elsődleges. Mint ahogy a „drámai” vagy a „tragikus” szónak a jelentése sem azonos a műnemi jelentéssel! A fentiekkel ellentétben inkább úgy látjuk, hogy Takács Imre regénye a remek szerkesztésről és a műfajra jellemző objektivitásnak (is) a jelenlétéről tanúskodik. Bár az önéletrajzi mozzanatok fontosak, ám érzékeljük egyfajta kívülállásnak is a hatásait. Ez az egyik feltétele az epikai hitelességnek, a regényírói kvalitások egyértelműségének. (Bár ez a kívülállás nagyon viszonylagos, például azért, mert az egyes szám első személyű elbeszélés azt sugallja, hogy az átlagosnál azért fontosabbak a szubjektív elemek.)

A két fiatal szerelmi kapcsolatának bemutatása mellett természetesen jelentős tér jut az őket körülvevő világ ábrázolásának is. A két világháború közötti Magyarország, a magyar falu valósága ez, benne azokkal a viszonyokkal, amelyeket más művekből vagy éppen a történelemből ismerünk. Ám mint tudjuk, az irodalom mindig többletet nyújt a megszerzett ismeretekhez képest, s nincs ez

másként A csillagok árulása esetében sem. Az uradalom világában igazi hús-vér emberek mozognak, az ő hétköznapi sorsuk kerül a regény középpontjába – Ági és Sanyi kapcsolata mellett. Mindezt az író ideális ritmusban meséli el. Egy-egy mozgalmasabb jelenetet, mint például a Sanyi számára emlékezetes fröccsözést, követi egy leíró jellegű részlet, amelyben a természetnek, az embert körülvevő teremtett világnak jut tér. Ezekben a részletekben a főhős visszatekint, gondolkodik sorsáról, hogy aztán újabb mozgalmas jelenetsor váltsa föl a vissza-fogottabb fejezetet. Lássunk egy példát: „Egy-két pacsirta énekelgetett azért a csendes délutánban. Olyanok voltak a magasságban, mintha az égen egy-egy picit szeplő lenne. A lányokon is kiült a szeplő áprilisban, a fekete hajún is azért látszott húsvétkor, mise után.” Arra is jó példa ez a néhány sor, hogy miképpen kapcsolódik az ilyesfajta „lassítás” a fő sodorhoz, hiszen a „fekete hajú” nem más, mint a szeretett leány.

Másutt azt is megfigyelhetjük, hogy a természetleírása pontosan szinkronban van azzal, amit a két fiatal szerelméről el akar mondani az író. Úgy van ez, mint a versekben, amelyekben egy-egy természeti kép pontosan tudja tükrözni az ember lélekállapotát, érzelmeit. Egy idevágó rész: „...a kalászkok már megfogamzott magokat libegtetnek, édesen, mintha dajkálnák és még erős szárral, mert táplálni kell, hullámszája egy óriás méretű vonaglás volt, messzi, messzi, egészen a megyét kerítő akácokig, a latyaki ha-tárig imbolygott, dalolt a rozs.” Egyértelműen látszik, hogy rejtjelesen ott van ezekben a sorokban a visz-szafojtott erotika, hogy aztán mindez a következő részletekben még egyértelműbbé váljék.

Ám nemcsak a „legföldibb” elemek jelennek meg a szövegben, de többször a regénycím által idézett dimenziók is. „A csillagok meglepődötten sunyorogtak a fekete éjszakából.” – olvassuk egy helyütt. S éppen a csillagok jelképeznek ennek a műnek a világában is oly sok mindent, egészen a végkifejletig. Egy másik helyen Ági jellemzésekor olvassuk: „Eleven virág, élő csillag, eleven havas tisztaság, eleven melegség ő, s szilaj lett az utóbbi hetekben, mint a csikó.” A szeretett lány csillaghasonlata igen szemléletes és sokat mondó. Kimondatlanul is érzékelteti tehát Takács Imre, hogy vannak olyan láthatatlan erők is, amelyek befolyásolják az emberi sorsot, létünk alakulását.

Az imént jelzett ünnepkör fontossága hasonlóképpen rejti ezeket az összefüggéseket. Van a regénynek tehát egy erőteljes földi, hétköznapi valóságszintje, de emellett van egy másik: a vágyott harmónia, az ideák szintje. A főhős ez utóbbit próbálja megközelíteni, de a földi erők gyakran visszahúzzák boldogság keresésében. Egyszer így vélekedik: „...van fölöttünk egy másik világ, amihez nekünk nincs sok közünk. De nekem az nem is hiányzott, én Ágit szerettem nagyon, azt akartam, hogy vele boldog legyek.” Ági tehát az evilági boldogságot jelenti Sanyi számára, ám tünődése összeköti a megemelt, spirituális szinttel. Azzal, amire a fiú nem vágyik.

Azt is mondhatjuk, hogy A csillagok árulása magában rejti a burkolt társadalombírálatot, anélkül azonban, hogy ez az él túlzottan direkt volna. Ettől is megóvja Takács Imrét arányérzéke, ízlése, stílusának kifinomultsága. Fodor András találó észrevétele szerint: „...rokonszenves főhősét nem a cselekmény spontán fordulataira bízta, hanem a folyton megnyilatkozó, minden helyzetet tisztázó gondolatokra.” Nyerges András a regényírói párhuzamot is megleli: ő Móricz Zsigmond Pillangójában látja a regényírói előzményt. Majd ezt írja: „...a történet a fekete-fehér hangulatok folytonos egymást-oldásától lesz ilyen istenigazából hitelessé.” S ha már Móricz neve előkerült a korábban emlegetett népi írók sorát kiegészítve, akkor azt is megjegyezhetjük, hogy a Móricz utáni nemzedékből észrevehetően hathatott Takácsra Németh László regényírói munkássága is. Az elbeszélés személyessége, a lélekábrázolás mélysége tekintetében feltétlenül.

És nemcsak a hatásokra lehetünk figyelmesek, hanem az önmaga által járt útra is. Nem véletlen, hogy ez a mű hozta meg Takács Imre számára a legnagyobb irodalmi elismerést, a József Attila-díjat. Ez azért is érdekes, mert általában József Attila-díjas költőnek szoktuk mondani, s bizony a neve mögé illesztett cím éppen a prózairónak szól! Visszatekintve a már lezárult pálya egészére kétségkívül sajátos, hogy az egyetlen szépprózai alkotás hozta meg a legnagyobb hivatalos elismerést, ám az irodalmi köztudat erről kevésbé vett és vesz tudomást. Ezért sem lényegtelen, hogy az utókor hangsúlyozza: a hivatalos elismerés jogos volt akkor, hiszen az újabb magyar próza kivételes teljesítménye A csillagok árulása. Talán az eddig

leírtakból és a fogadtatás jellegéből eddig is világos mindez. Azt is érdemes hozzátenni, hogy – bár ez nem irodalomelméleti fogalom – a történet rendkívül élvezetes és lebilincselő olvasmányélmény, s ugye egy regény esetében ez sem elhanyagolható szempont! Takács Imre nagyon ért ahhoz, hogy miképpen lehet fönntartani az olvasói érdeklődést, s közben szó sincs olcsó fordulatokról, rutinfogásokról. Úgy tiszta és olvasmányos a műve, ahogy tiszta a bemutatott emberi kapcsolat.

Érdemes szót ejteni arról is, hogy a fölismerhető pontos időpont 1938, a korszak kiemelkedő esztendeje, a Szent István királyra való emlékezés ideje, s mint tudjuk, az ország számos fontos értékkel gyarapodott kilencszáz esztendővel első és szent királyunk halála után. (Érdekesség, hogy Takács Imre választott városa, Székesfehérvár különösképpen is középpontja volt az akkori országos eseményeknek.) A korábban már jelzett egyházi ünnepek is gazdagabbak a mű világában, megtudjuk például, hogy az Eucharisztikus Kongresszus miatt van iskolaszünet, s ez befolyásolja Sanyiék mindennapjait is. Az sem kétséges, hogy az író (illetve a főhős) számára nem egyértelmű ennek a nagy ünneplésnek a lényege. Amikor hozzák a Szent Jobbot Várhelyre, egyrészt lenyűgözik Sanyit a látványos események, ugyanakkor azonban le is lepleződnek a „túlpompázás” elemei. Meglehetősen éles a kontraszt a korábban leírt, mélyebben átélt valódi ünnepek és a mostani, főként külsőségekben megnyilvánuló történések között. S a díszes, cikornyás egyházi és világi díszletek között is itt van Sanyi és Ági idillikus egymásra találása, a szerelem beteljesülésének szép pillanata. Ünnepe ez is a javából, az emberi értékrend szerint! S az ifjúból fölszakad a vágy és a gondolat különleges vegyülete: „...ember akartam lenni, minden szépségek tudója, ismerője, meg szerettem volna gyorsítani a nap járását, a Göncöl körhintáját, mert arra a nyugalomra akartam fáradni, amiben Ági oly mereven ült.” A szerelem szellemi értelemben is vett megtermékenyítő erejét kapja meg Sanyi, s a szép kapcsolat mindenképpen kiemeli a szürkeségből, s egyben általa érintkezhet a jövőt sejtető gondolatokkal. S megint a csillagok: a nagy esemény bekövetkezése után a csillagokra néz föl a szerelmes lány. Ekkor még nem árulók az égbolt esti-éjszakai világló pontjai... Később majd megint változik a minőség: amikor már veszélybe kerül a fiatalok

szerelme, akkor: „Halvány csillagfényt szórtak az ég foltjai.” A ragyogás eltűnik, a szeretett lány jellemzése sem történik meg a csillag hasonlattal, s e helyett halványodik a fény.

Ám ezt megelőzően még történik egy és más. Takács Imre nagyon aprólékosan írja le a mezőgazdasági munkafolyamatokat, a földdel kapcsolatos teendőket, az uradalom hétköznapi életét. S persze az ember a legfontosabb itt is. Vezető és vezetett, az, akit kiszolgálják és a kiszolgált. Ez utóbbi sorba tartoznak a regény főhősei, s talán inkább Ági is. Majd neki is új helyzet kínálkozik, s ez egyben elszakítja a valódi, mély emberi kapcsolat lehetőségétől. Az aratás idején Sanyinak is szembeszólnie kell a kiszolgáltottsággal, amikor az ispán a lányt máshoz osztja be marokszedőnek. Nagyjából ez idő tájt mélyül el a két fiatal kapcsolatának válsága. Persze nemcsak kettejük válságát tudja megmutatni ez a regény, hanem az őket körülvevő világét, a harmincas évek magyar faluját, sőt, egy röpke villanás erejéig még a világpolitikáét is: amikor a hercegi család látogatást tesz az aratók között, Hitler neve is szóba kerül. „– Nem közönséges ember az a Hitler – állítólag ezt mondta róla a herceg. Pedig épp ő sem sok jót várhat tőle, ez volt a közvélemény.”

A jeles vendégeket egyébként vegyes fogadtatás éri az aratás színhelyén. „Egyeseket megilletett a felfrissült nagy tisztelet (rendesebbek ezek, mint a kis uracskáik), másokban meg a gyűlölet kapott lángra...” Mérsékelt társadalombírálat is meghúzódik e sorok mögött, anélkül azonban, hogy mindez túlzottan direktté válna. S itt találunk egy sajátos írói ötletet is: Sanyi elképzeli, hogy ha belebújna a herceg bőrébe, hogyan alakulhatna az élete. Ez is egy álom a sok közül, s ezek az álmok éltetik, töltik föl erővel a főhőst, akit jellemez ártatlan naivsága is. Persze az álmok helyett inkább a nehéz élet valósága uralja a regény cselekményét. A falusi lét egyik alaptevékenysége, az aratás, ez az akár szentnek is nevezhető művelet, de mindenképpen embert próbáló, nagyon kemény munka a mű végkifejletének megkoronázása. Ott küzd, izzad, fárad az ember, vívja ősi harcát az alapértékért, a kenyérért.

S e viszonyok közepette válik kétségessé Ági és Sanyi szerelmének jövője. A kíméletlen, kemény munka közben. A külső és belső megpróbáltatások nagyjából egyszerre jelentkeznek. Írónk tudatosan,

logikusan készíti elő a végső epizódot, ami már a könyv címének ismeretében is sejthető. A fiú szemzögéből láttatott történet és érzésvilág áhítata teszi a helyzetet még drámaibbá. A nyári vihar is az emberi élethelyzetet illusztrálja. S egy újabb fordulat: a nagy vihar megsiettetti Sanyi anyjának gyermekszülését. A tizennyolc éves ifjúnak kishúga születik, aki Ágihoz hasonlóan fekete hajú... A cselekmény szerkezete szempontjából sem elhanyagolható pillanat, hiszen az érzelmi válságba jutott fiú számára a születés új távlatokat sejtet. Ám – s ez újabb fordulat, „csavarás” – jön a hír Ági betegségről, ami a vihar következménye. Nem vitás, hogy összességében a csapások erősebbek Sanyi körül a történet végén.

Sanyi sorsa egyre inkább bezárul. Kedvese kórházban, a kapcsolat folytatására nincs kilátás. Közvetve azt is érzékelteti a regényben Takács Imre, hogy a magánemberi és a közösségi válságok egymást erősítik, s abban a világban aligha lehet megoldás. Kétségtelen, hogy a mű középpontjában ábrázolt emberi kapcsolat nem „rendszerfüggő”, hiszen bármilyen társadalmi berendezkedésben vannak szakítások, csalódások. A perspektíva hiánya azonban mindenképpen szembeötlő. A lírai elemekkel gazdagított befejezés is ezt erősíti. Egy kiváló regényben, aminek megszületése után joggal várta a szakma és az olvasóközönség Takács Imre regényírói pályájának folytatását. Más kérdés, hogy mi már tudjuk: ez a folytatás nem következett be, maradt egyregényes a szerző. Pedig igaza van Szopori Nagy Lajosnak: „A csillagok árulása ... az emberség regénye: a szembenálló feleket Takács elsősorban az emberség mérlegén méri meg. ...Hiteiben suhanc tud maradni felnőtten, népi tud lenni a népiség külső, látványos eszközei nélkül, s lírai – szentimentális mellékiz nélkül.”

Szép gondolatok, és hozzátehetjük: ezen értékeket majd a tovább bontakozó lírai pályán viszi tovább Takács Imre.